

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יז, תשכ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

המילון נוקט בהקמת כרטסת מרכזית ורחבת מידות ללשון העברית. לקראת הדיון הזה יוצא לאור ע"י מערכת המילון ספר הכולל את מגילת אחימעץ¹ כנוסחה בכתב היד היחיד בעולם, קונקורדנציה של אותה המגילה ואוצר מליה מעובד לצורכו של המילון ההיסטורי. תפקידו של הפרסום לשמש בסיס למשא ומתן המדעי על הבעיות הכרוכות בהכנת המילון, המשא ומתן אך ייפתח בישיבה בקונגרס ועתיד הוא להימשך גם לאחרונה.

ראובן מירקין

מן הנעשה במילון ההיסטורי ללשון העברית²

מה טעם נקרא המפעל "המילון ההיסטורי ללשון העברית"?

המילון נקרא "היסטורי", משום שהוא מתכוון להציג את תולדותיה, לאמור את ההיסטוריה של כל מלה בלשון העברית: את מקורה, מוצאה וגזירתה — זו האטימולוגיה שלה; את הוראותיה, שימושיה וצירופיה בתקופות השונות של חיי הלשון; וכן את צורותיה הרבות, הן מצד כתיב המלה וניקודה בכל מקור ומקור, והן מצד דקדוקה. עתיד המילון

1. בינתיים יצא החיבור: מגילת אחימעץ, מעובדת ומוגשת כחומר למילון, בהוצאת המילון ההיסטורי, ירושלים תשכ"ה.
2. שיחה עם עורך "שבילי לשון" ב"קול ישראל", ד"ר ראובן

סיון.

ההיסטורי לתת תשובה גם לשאלות כגון: אימתי והיכן החלה משמשת בלשון העברית מלה פלונית בהוראה מסוימת או בצירוף מסוים; באיזה סוג מסוגי הספרות היא משמשת; מה שכיחותה של אותה מלה בתקופות השונות ובסוגי הספרות השונים; אימתי נתגדר שימושה או חדל לחלוטין, ושוב צף ועלה מחדש בזמן אחר ובמקום אחר? סיפור חייה של כל מלה במילון ההיסטורי יהיה אפוא שורה ארוכה של הבאות מכל הספרות העברית, מסודרת לפי הכרונולוגיה שלהן.

במה שונה המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית מן המילונים הקיימים ללשון העברית, כגון מילונו של אליעזר בן יהודה?

המילונים הקיימים, שהם פרי עבודתם והחרוצה של יחידים, מקיפים אך חלק קטן של אוצר המלים בעברית, בעיקר את אוצר המלים של המקרא והמשנה, ואף אלה שלא בשלמות. חטיבות לשון גדולות וחשובות — כגון המדרש, הפיוט, חיבורי הגאונים, ספרות המדע של ימי הביניים, ספרות ההשכלה והתחייה וחטיבות לשון רבות אחרות — מיוצגות במילונים אלו מעט מאוד ובאקראי. גם שיטות עבודתם של בעלי אותם המילונים אינן עשויות לספק תמיד את דרישותיו של המחקר בימינו. אין די לציין, דרך משל, כי מלה פלונית נמצאת במסכת בכורות פרק כך וכך, משנה כך וכך. חייב מילון היסטורי לפרש, באיזה כתביד או דפוס של המשנה נמצאת המלה, שכן רבים וגדולים הם הבדלי הנוסח בין כתביד למשנהו, או בין כתביהיד

לדפוסים. כתבי־היד השלמים העתיקים ביותר של המשנה, כגון כתבי־יד קאופמן, מאוחרים שמונה מאות שנים ויותר מדורו של רבי יהודה הנשיא מסדר המשנה, ואילו הדפוס הראשון של המשנה הוא משנת 1492. התומר למילון ההיסטורי מבוסס אפוא על כתבי־היד הקרובים ביותר למקור הנדון, הן מצד זמנם והן מצד טיבם.

באיזה שלב של עבודתכם עומדים אתם בשעה זו?

אנו עוסקים עתה באיסוף החומר ובארגונו לקראת חיבור המילון עצמו. עבודתנו מקיפה בשלב זה את הספרות הכתובה עברית למן חתימת המקרא ועד מוצאי תקופת הגאונים, כלומר פרק זמן של 1200 שנה. חטיבות הספרות העיקריות שבתקופה זו הן:

- א. מגילות ים המלח;
- ב. ספרות התלמוד והמדרש, כגון: המשנה, התוספתא, החלקים העבריים שבשני התלמודים, המכילתא, הספרא והספרי, מדרש רבה וכיו"ב;
- ג. הפיוט הקדום, כגון פיוטיהם של יוסי בן יוסי, ינאי, הקליר, רס"ג;
- ד. חיבורי הגאונים ותשובותיהם.

בחמש השנים הראשונות לעבודתו של המילון ההיסטורי בחטיבה שמחוץ למקרא (תשי"ט—תשכ"ד) הונחו היסודות והוכנו הכלים, שבלעדיהם אין מלאכת איסוף החומר יכולה להתחיל: נתפרסם "ספר המקורות" חלק א', הרושם כל מה שנכתב בעברית בתקופה הנדונה, ובכלל זה כתובות

ומטבעות, בציון זמנו של כל מקור או זמן עריכתו, וכן
כתבי-היד והדפוסים החשובים ביותר, הידועים לנו. "ספר
המקורות" ערוך הן לפי זמני החיבורים והן לפי נושאייהם.
כמו כן נתגבשו בשנים אלו העקרונות לארגונה ולסידורה
של כרטסת המילון. כרטסת זו, העתידה לקלוט בשנים הבאות
מיליוני כרטיסים, חייבת להיות מאורגנת מראש בצורה כזאת,
שכבר בשלב איסוף החומר ייעשה חלק חשוב של עריכת
המילון, שאם לא כן, תהא עבודתם של כותבי המילון לעתיד
לבוא כמעט בלתי אפשרית.

מה חלקן של המכונות בעבודתכם?

מילון בהיקף עצום כל כך, אי אפשר לו שייעשה
בשיטות המסורתיות, גם משום שהעבודה בשיטות אלו עשויה
להימשך מאות שנים, וגם משום שהשאלות, שאנו מבקשים
להן תשובה במילון היסטורי, חורגות הרחק ממה שמסוגל
אדם אחד, ואפילו חבר אנשים, להשיב, גם אם יקדיש את
כל חייו לדבר זה. לא זו בלבד שהמכונות מקצרות את פרק
הזמן, הנדרש לשם העמדת החומר למילון, הן מאפשרות לנו
להגיע באיסוף החומר לשלמות שבכמות ובאיכות גם יחד,
אפשרות שהייתה נמנעת בלעדיהן. בזכות המכונות משוחרר
החוקר מן המעמסה הכבדה של מיון החומר וסידורו,
הפרדתו ומיזוגו, העתקתו והכפלתו,
ספירתו ובדיקתו. כאמור, יהיו לנו מיליונים של
כרטיסים, ומובן כי בלי המכונות היה החוקר מוותר על
אותה שלמות, שהשגתה היא לדעתנו הכרח לחיבורו של

מילון היסטורי אקדמי ללשון העברית. עם זאת אין המכונות כול־יכולות. עבודה, שעשייתה דורשת את שיקול דעתו של החוקר, אין המכונות מסוגלות לעשותה. העבודה המדעית, החל בקריאת כתב־היד וההתקנת הנוסח לעיבודו במכונות, וכלה בקביעת ערכה המילוני של כל מלה ומלה, מסורה רובה ככולה בידי העובד המדעי.

דניאל לייבל

“ מ ת י ה ד י ם ”

במגילת אסתר ה, יז „ורבים מעמי הארץ מתיידיים”
מפרש רש"י מתיידיים בפשיטות: מתגיירים. ובדומה לכך
נמסר בתרגום השבעים בצמד פעלים „נימולו ונתגיירו”, שכן
בימים שניתרגמה המגילה ליוונית (בכל אופן לא לפני המאה
הראשונה לספירה, ואולי במאה שלאחריה, כשכבר ניטש
פולמוס המילה בעדת הנוצרים הראשונים בירושלים, וכבר
נחשפה המילה במיוחד תנאי ראשון לשלומי אמוני ישראל). ברם
היירונימוס בוולגטה, שהשתדל בעקב תורתו של פולוס לסלק
מן המגילה זכרה של התיידיות ומילה כאחד, תרגם
„התחברו לנימוסיהם”, בלי להזכיר יהודים כלל. וראוי להביא
בוה מימרתו של לותר: Ich mag das Buch Esther nicht,
(=) es judenzt mir allzusehr איני אוהב את ספר אסתר,
הוא נראה לי יהודי יותר מדי).